

TÉNYEK ÉS NÉZETEK

(1968. mérleg hava)

Elkészett hozzászólás

Túlságosan kevés idő állt rendelkezésemre ahhoz, hogy válaszoljak az Új Symposion szerkesztőségének körkérdésére a jugoszláviai magyar irodalmi és társadalmi kritika helyzetéről és szerepéről, ezért csak ezen a helyen, elkészve és vázlatosan vetem papírra, amit bővebben fejtettem volna ki másik folyóiratunk hasábjain, ha időm engedi.

Előljáróban: rendkívül fontosnak tartom ezt az ankétot. Nem tudhatom, mit válaszolt a többi megkérdezett — e sorok írásakor még nem jelent meg a folyóirat októberi száma —, de biztos vagyok benne, hogy a hozzászólók a jugoszláviai magyarság, a jugoszláviai magyarok közéletének és irodalmának megannyi fontos, életbe vágó kérdését vetik fel, s talán megoldást is ajánlanak. S ha szabad még valamit remélnem: bár lennének fülek, melyek meghallanák, milyen problémáink vannak.

S ezzel mindjárt utaltam is arra, amit a körkérdés első pontjára kellene válaszolnom: hogy „a társadalmi és kultúrpolitikai erők” még nem veszik eléggé figyelembe a kritika álláspontját, nem veszik elég komolyan magát a kritikát sem. Mármost az alulról jövőt. A „fentről” jövő kritika eléggé jól működik. De a demokrácia követelménye, hogy az alulról, a névteleneiktől jövő kritika is meghallgatásra találjon, mégpedig idejében. A kritika jogát nem lehet kisajátítani, mint ahogy senkinek sem lehet monopóliuma az igazság. S ide kapcsolódik a második kérdés: „történnek-e kísérletek a kritika durva vagy finom módszerű elhallgattatására?”. Ma talán már nem. Legalábbis nyilvánosan nem. Hacsak a süket fülek nem jelentik egyúttal a „finom módszerű” elhallgattatást. Azt hiszem, a közéletből egy ideje eltűntek a durva módszerek, mert kiszorultak azok az erők, melyek nem ismertek más eljárást. Ennek áldásos hatása meg is látszik. Történnek persze kirohanások, nem mindig nyilvánosan, hanem klubasztaloknál, társaságban, négy szemközt, de azt hiszem: ahogy erősödik a demokrácia, ahogy demokratizálódik a közélet, úgy gyengülnek azok az erők, melyek csak a durva fellépésben látták a megoldást. Persze ne áltassuk magunkat, hogy a múltnak ezek a csökevényei egyhamar vagy végleg eltűnnek; emberek vagyunk, s az emberi gyöngeséget nem mindig lehet emberi módszerekkel eltüntetni.

Itt kell megemlítenem a hatalmasokat, a tekintélyeket, mert vannak. A sérthetetlenek, érinthetetlenek, csalhatatlanok. Ők is vannak, de mind kevesebben. Talán már csak ők maguk hiszik el önmagukról, hogy hibátlanok, szentek és sérthetetlenek, s hát a fáma még tartja magát. Őket pedig már aligha támogatja más, mint a hasonszőrűek érdeke.

Ha kritikánk valaha konformista volt vagy ha részben ma is az, akkor épp az ilyen tabu-emberek és tabu-témák létezésében keresendő ennek az oka. Kerüljük a fejfájást! Aludjunk nyugodtan!

Ezernyi lélektani oka is van a megalkuvásnak, bátortalanságnak. Tehát magunkban is keressük a hibát. Több kitűnő írónk, a toll igazi mesterei, szellemeskedő, sokszor sajnós unalmas tárcákban, üres csevegésekben találják meg kifejezési lehetőségüket. Csupán a nyugodt álom kedvéért. „Tudom, hogy mit csinállok” jelszóval semmit sem kockáztatnak. Mások pedig hétről hétre írják cikkeiket, melyek egy kis önvizsgálatra készítetnek. Mit kockáztatnak az utóbbiak? A kockázatra nem szabad gondolnunk. Aki kockáztat, közelebb jut az igazsághoz, s másokat is hozzásegít, hogy felismerjék az igazat. Mindig azokra fogok szavazni, akik nem tudnak kockázat és igazság nélkül élni.

Tulajdonképpen az lenne az igazi, ha írók, közéleti emberek magukban vetnének véget a még megmaradt félelemnek, gyávaságnak. S amennyi lemondás és önbírálat kell, az az ügyek tisztázásában, a közélet teljes demokratizálódásában térülne meg. Talán az Új Symposionnak ez az akciója (nevezzük annak, ha már nem ankét) hozzájárul egy ilyen fordulathoz.

A kritikus helyzete? Azt hiszem, addig nem beszélhetünk a kritikus helyzetéről, amíg magáról a kritikusról nem beszélünk. Gyakran halljuk a panaszt, hogy nálunk alig van kritikus. Ha ez áll, akkor az orvosságot abban látom, hogy először megfelelő helyzetet kell teremteni a kritikához, s akkor lesz kritikus is. Azt gondolom továbbá: legyen mindenki kritikus! S akkor rendeződik majd a helyzet, nem kell külön harcolni érte.

Nem, a kritika nem bélyeggyűjtés, barátaim. A kritika szenvedély. Csak az lehet kritikus, aki szenvedélyes. Ezért vannak a kritikusok között bűnösök, eretnekek, ezért tévedhetnek, vétkezhetnek a kritikusok. A következő alkalommal majd helyrehozzák: önmaguk bírálójává válnak.

Ez az, körülbelül ide akartam végül is kilyukadni, az önbírálathoz. Kritikusok, legyetek elsősorban önkritikusok! Akkor sokkal világosabban láttok majd mindent, amit kritikus szemmel kell nézni. A kritikusnak tiszta kezűnek kell lennie, s ez csak úgy lehet, ha önmagával szemben is kritikus.

Amit a fentiekben röviden elmondtam, az persze egyoldalú vélemény. Nemcsak a helyzet, hanem a kritika kritikáját is el akartam mondani. S ha rendeződik a helyzet, s rendezik soraikat a kritikusok: akkor a kritika helyzete is rendeződik. Nincs egészséges közélet, nincs demokrácia, állandó, éber, kíméletlen, átfogó, bátor, állhatatos kritika nélkül. Az Új Symposion akciójának érdeme, hogy a közvélemény figyelmét a kritikára irányította, így talán többen rádöbbennek, milyen fontos tényezője a közéletnek a kritika, s talán jobban tisztelik, jobban hisznek neki, meghallják és meghallgatják — még akkor is, ha épp róluk szól —, s ha évek múlva ismét a kritikáról folytatnak valahol ankétot, az örökké elégedetlen kritikusok is megállapíthatják: még nem jó, de már sokkal jobb.

A harmadik szakasz

Néhány évvel ezelőtt Sveta Lukić szocialista esztétizmusnak nevezte a jugoszláv irodalomnak azt a szakaszát, mely a szocialista realizmus után következett. Most ennek a stádiumnak a túllépéséről beszél. A májusban Piranban megtartott nemzetközi írótalálkozón elmondott beszámolójában (melyet utólag a Književnost című folyóirat közölt teljes egészében) törvényesnek nevezi a szocialista realizmusról a szocialista esztétizmusra való áttérést, de megállapítja, hogy ez utóbbi csak ideiglenes szakasz. Valami másnak kell jönnie.

Magáról a szocialista realizmusról is lehetne vitatkozni, mert azt hiszem, a róla szóló elméletek nem egybehangzóak, s ki-ki a maga módján magyarázgatja; s különböző időpontokban is más-más volt a szocialista realizmus értelmezése. Ez a helyzet a szocialista esztétizmussal is, melynek Sveta Lukić a teoretikusa (és keresztapja). S most következne Lukić szerint a harmadik szakasz, melynek nincs még neve, de különösebb ismertetőjele sem.

Tudniillik a szocialista esztétizmus sem igazi megoldás, kell hát valami más. „Nemcsak a valódi, mélyebb demokratizálódásról van szó az irodalmi életben, a szocializmusban, amivel az irodalmi élet visszatérne az esztétikai pluralizmushoz. Magában véve az ilyen változás nem elegendő” — állítja Lukić. A valósággal kell leszámolni, bírálni kell a valóságot, s épp az irodalmi művekre vár az a feladat, hogy a kritika szerepét vállalják, mondja Lukić.

Úgy látszik, valamilyen realizmushoz vezet ez az út, mivel az esztétizmus Lukić szerint csak a fantasztikum, az intellektualizmus, az esztétizálás uralma. Az irodalomnak viszont a valósággal kell felvenni az érintkezést. Nem abszolút írói szabadságra van szükség Lukić szerint, mert ez a szocialista konformizmus újabb fajtája. Hogy pontosan mire van szükség, azt Lukić sem fejt ki teljesen és világosan, csupán a valóság iránti kritikussabb viszonyulást említi.

Akár elismerjük, akár nem ismerjük el a Lukić szerinti két előző fázist — és én nem látok semmilyen valóságos érvet, abszolút bizonyítékot, hogy elismerjük —, a harmadik fázis mindenképpen érdeklődésünkre tarthat számot. Már csak azért is, mert a valóság iránti viszony minden irodalom próbaköve — még a fantasztikus, intellektuális irodalomé is; bárhová kalandozik az író, a valóságban marad, nem szabadulhat tőle, akár a tárgyak se súlyuktól. S ha ez így van, akkor valóban tisztázni kell viszonyunkat a valósághoz, valamint azt, miként kezelje az irodalom a valóságot, miként értékelje.

S ezen a ponton találhatjuk meg az igazi utat. Csak a valóság szuverén szemlélése, csak az önálló szabad véleményalkotás lehet az alapja az irodalomnak, ha a valósághoz való viszonyulását tekintjük. S ebből a szempontból az írói szuverenitás és szabadság ápolását, bővítését kell biztosítanunk.

Marad azonban egy másik kérdés, melyet Lukić szem elől téveszt. Az irodalmi művek megformálásának kérdése; tehát a dolog művészeti oldala. S ez az, ami a lényeges, ami az irodalmat mégiscsak irodalommá, különbözővé teszi. Itt pedig évszázados, évezredes törvények uralkodnak, itt se a szocialista realizmus, se a szocialista esztétizmus nem hozott lényegesen újat, mint ahogy — meg vagyok győződve — az a bizonyos harmadik szakasz sem fog hozni. Nem kánonokról beszélek, sem arról, hogy Homérosz legyen az utolérhetetlen példakép, hanem minden relatív mérce fölé emelkedő értékekről, arról, hogy — tekintet nélkül irodalmi irányzatokra, csoportokra, divatra — a művek tökéletessége, kifejezőereje, hatása az, aminek jellemeznie kell majd a harmadik szakasz irodalmát is — ha lesz ilyen. Mert csak ha ennek a követelménynek megfelel, csak akkor illeszthető be egy tágabb kritériumrendszerbe, amely nemcsak irodalomra, művészetre vonatkozik, hanem minden emberi megnyilatkozásra: hogy humánus legyen.

A főiskola első lépései

A Híd májusi számában ezen a helyen egy csendes szót emeltem amiatt, hogy halogatják a szabadkai magyar tannyelvű pedagógiai főiskola megnyitását. Most megelégedetten állapíthatom meg: közvélemés-

nyünk, a pedagógusok és kulturális tényezők követelése nem volt hiábavaló. Megnyílt a szabadkai Pedagógiai Főiskola, ahol a hallgatók, kívánságuk szerint, magyar nyelven is tanári képzést szerezhetnek, amely az elemi iskolák felső osztályaiban való tanításra jogosítja őket.

Főleg a természettudományi tantárgyak csoportjai nyíltak meg, valamint a szerbhorvát nyelv csoportja. A lapok szerint a főiskola hallgatói között körülbelül százan azokra a csoportokra jelentkeztek, ahol magyarul folynak az előadások. Két év múlva tehát szép számban kerülnek ki a főiskoláról olyan elemi iskolai tanárok, akik a magyar tanulókat anyanyelvükön tanítják, s nem lesz baj a tanítási nyelvvel, terminológiával stb. Azokban az iskolákban, ahol néhány tantárgyat még képzés nélküli pedagógusok tanítanak, szakképzett emberek kezébe kerül az oktatás. S ennek jelentősége csak gyermekeink jövőjének szempontjából mérhető fel híven.

Ha szabad vallamint kívánnunk: belátható időn belül idegen nyelvi (angol, német, francia), földrajz- és történelemcsoportokat is kellene nyitni a magyar hallgatóknak, hogy ezeket a tantárgyakat is anyanyelvükön hallgathassák, s eredményesebben adhassák tovább tudásukat az elemistáknak.

Fáradt avantgarde

Minden feltételünk megvan az avantgarde fejlődéséhez, fellépéséhez, minden lehetőség adva van, hogy az avantgarde mozgalmak fellendüljenek — még sincs avantgarde-unk — állítja a Vjesnikben a lap ismert irodalmi kritikusa, Igor Mandić, akinek írásairól, ötleteiről, ballépéseiről, túlzásairól volt már szó ebben a rovatban. Legújabbban a jugoszláv irodalmi és művészeti avantgarde-ot vette célba azzal, hogy bizonyítsa róla: ilyen nincs is.

Irodalmunk holtponton van, nincsenek lázadóink, eretnekeink, panaszkodik Mandić, ezért művészetünk merev, megcsontosodott, szent és kanonizált. Belebetegedett mozdulatlanságába. S minden az avantgarde-ért kiált, hogy itt rendet teremtsen. De avantgarde-unk fáradt, lomha, elaludt. Mi ennek az oka? — kérdi Mandić. Három választ tud saját kérdésére: vagy nincsenek olyan szellemeink, akik képesek avantgardisták lenni, vagy minden avantgardistánk meg van vesztegetve, vagy pedig maga a helyzet, mely a művészetekben uralkodik, nem teszi lehetővé az avantgarde megjelenését. Úgy véli a Vjesnik munkatársa, hogy mindhárom válaszban van egy szemernyi (vagy annál is több) igazság. Hisz — meggyőződése szerint — a horvát irodalomban évek óta senki sem jelent meg „költői bolondságokkal”, „próza kísérletekkel”, se különleges kritikai elméletekkel. Ez kétségtelen bizonyítéka annak, gondolja Mandić, hogy a horvát irodalomban a szellemek elhaltak, kihaltak.

Tehát nemcsak az avantgarde-dal van baj, hanem az irodalommal is. Elvégre nem az avantgarde hivatott arra, hogy egy irodalmat felélesszen halottaiból (ha halott). Mandić cikke (s általában: közírói működése) viszont igen jó alkalomnak mutatkozik, hogy avantgarde-ot teremtsen. Mert hát nyilvánvaló, hogy az olyan lázadások, az az elégedetlenség, amely cikkeiből árad, mely cikkeiben lázad, háborog, mi több, dühöng, az is egyfajta avantgardizmusnak a jele. Sajna, a botcsinálta avantgardizmusé csak.

Elég régen volt az, amikor ezen a helyen felszólaltam annak érdekében, hogy a vojlovicai magyar ajkú gyerekek az elemi iskola felső osztályait is anyanyelvükön végezhessék. Azóta — ha nem is írtam róla — figyelemmel kísértem az eseményeket, s most, hogy az ötödik osztály magyar tagozata megnyílt, együtt örülök a vojlovicaiakkal, s remélem, hogy ezentúl rendben folynak majd a dolgok. (Szeretném megemlíteni, hogy a szlovák anyanyelvű gyerekek is szlovákul tanulhatnak tovább.)

Nem szabad azonban megállni, s további lehetőségeket kell teremteni a nemzetiségi tanulóknak: több középiskolát nyitni a vajdasági népek és nemzetiségek nyelvén, mert csak ezáltal lehet biztosítani a szakembereknek azt az utánpótlását, melyre egész közösségünknek szüksége van.

S míg Vojlovicán rendeződik a helyzet, arról olvasok, hogy Palánkán a tanév elején nem voltak biztosak abban, nyithatnak-e magyar tagozatot az első osztályban (szeptember végén, míg ezeket a sorokat írom, nincs semmilyen értesülésem a kérdés megoldásáról), a Dolgozók pedig arról számol be, hogy Apatinban mindössze négy gyerek jelentkezett a magyar tagozatra az elemi iskola első osztályában. Mindössze négy! Tudunk arról, hogy Horvátország és Szlovénia olaszlakta vidékein négy olasz gyerek kedvéért is nyitnak olasz nyelvű tagozatot, nálunk azonban, ha nem tévedek, huszonöt nemzetiségi gyereknek kellene lenni, hogy számukra külön tagozat nyíljon.

Hogy lehet az, hogy egyszerre csak négy gyerek akad abban a közösségekben, illetve városban, aki magyar nyelven akarja végezni az elemi iskolát? Ezek óta vannak az egyik apatini elemi iskolában magyar tagozatok. S most egyszerre: csak négy gyerek indulna?

Pedig hát van több. Csak nem magyar tagozatra íratják őket szülei. Ilyen méreteket öltött Apatinban a szülők idegenkedése — mert más szót nem találok erre — a magyar tagozattól. Mint a Dolgozók cikkéből értesülök, a körülmények ott olyanok, hogy a gyerekek nehezen is jutnak magyar tagozatra. Apatinban — s nemcsak Apatinban — „sok gyereket már az óvodában elidegenítenek anyanyelvétől, illetve az anyanyelvű iskolától”; egy gyerek erről a módszerről így vallott: „Nekem az óvónóm azt mondta, ne írattok magyar iskolába, mert a magyar iskolák vagy megszűnnek lassan, vagy a legjobb esetben jövőjüket veszítik.” A beíratást végző hivatalnok pedig egyszerűen elszipkázta a magyar gyerekeket a magyar tagozatról, s mint a Dolgozók cikkéből kiderül, egy adminisztrációs csellel íratta őket más nyelvű tagozatra. (Tudunk hasonló esetről Újvidéken is.) És bizony Apatinban is fennáll az a probléma, ami máshol is: a magyar tagozatú iskolák elhelyezése kedvezőtlen. Igen sok szülő pedig azt is tekintetbe veszi, mennyit kell gyermekének az iskoláig gyalogolnia vagy autóbuszoznia. Ez pedig nem elhanyagolható körülmény, lévén szó kisgyerekekről, arról pedig ne is beszéljünk, hogy az utazás elég tetemes kiadást jelent.

S ha már Újvidéket említtem, hadd tegyem hozzá, hogy az iskolák szerencsétlen elhelyezése folytán a városnak csak egy részében található magyar tagozatok az elemikben. Még a tavasszal volt arról szó, hogy a mindenhol könnyebben megközelíthető belvárosban is nyitnak magyar tagozatokat, de nem lett belőle semmi. És senki meg nem magyarázta, miért. Ezért hát a város távoli kerületeiben élő magyarok vagy szerbhorvát tagozatokra járatják gyermekeiket, vagy — néha kétszeres átszállással járó — fárasztó és körülményes utazásra ítélik gyermekeiket, csakhogy anyanyelvükön tanuljanak.

Nem szeretem az adminisztratív intézkedéseket. Mi több, ellensége va-

gyok mindennek, aminek bürokracia-szaga van. De azt hiszem, körülményeink között normális lenne, hogy huszonötnél kevesebb, jóval kevesebb nemzetiségi gyermeknek is nyíljon tagozat, ahol anyanyelvükön tanulhatnak. Ehhez persze egy rendeletféle kellene. Vegyék továbbá tekintetbe a községekben a nemzetiségek szétszórtságát, s több iskolában nyissanak nemzetiségi tagozatokat, hogy a diákok a nagy távolságok miatt se legyenek kénytelenek esetleg lemondani arról, amire jögnak, amire szükségük van, hogy ennek a társadalomnak egyenrangú és hasznos tagjai lehessenek: az anyanyelvi oktatásról.

Amit meg lehet tenni Vojlovicán, lehessen megtenni Palánkán, Apatinban, Novi Sadon és másutt is, ahol a helyzet megkívánja.

Betáncoló ideológia

Igor Mojszejev, a világszerte ismert szovjet táncegyüttes vezetője, elégedetlen a külföldi eredetű táncok hatásával a szovjet ifjúságra. Cikket írt a moszkvai Pravdában, s kifejtette, hogy a nyugati táncokkal idegen ideológia szüremlik a Szovjetunióba, ezzel a szovjet társadalomtól idegen nézetek terjednek a szépségről és erkölcsről. Habár magának a társadalomnak mint egésznek nem ártanak ezek a táncok, állítja Mojszejev, a fiatalok egy részére okvetlenül romboló hatással vannak. Ezért az ismert szovjet táncszakértő szerint olyan táncokat kell összeállítani, melyek a szovjet társadalom etikáján alapulnának, s az új világnézetet tükröznék, ritmusuk pedig a szovjet társadalom életének ütemét követné.

Még jól emlékszünk arra az időre, amikor hasonló érvekkel (káros hatás, negatív, romboló befolyás, idegen ideológia beáramlása stb.) a szovjet olvasókat „megóvták” a külföldi (főleg nyugati) irodalomtól, amikor ugyanilyen kifogásokkal nyugati (és más) zeneszerző műveit tiltották ki a hangversenytermekből, amikor azonos megokolással nyugati képzőművészek alkotásait zárták raktárba, s tették hozzáférhetetlenné. A helyzet azóta, tudjuk, enyhült, de mintha Mojszejev cikke egy újabb elzárkózás előreljézése volna, mintha a külföldi hatásoktól való rettegés újra felütné a fejét, és már készülne a szellemi őszer.

Pedig a legkárosabb az elzárkózás, az elszigetelődés. Nincsenek tisztá nemzeti kultúrák. Csak a világ népei műveltségének kölcsönhatása segít közelebb bennünket ahhoz az időhöz, amikor népek és kultúrák testvérként állnak majd egymás mellett.

Avagy ez is bűnös gondolat, amely külföldről táncolt be?

Mi a szférizmus?

Két belgrádi festőművész, Bodo Garić és Saša Nikolić, valamint Milan Lukić szobrász kiállítást rendezett Rijekán. Ez a tárlat egy művészcsoport bemutatkozása egyúttal, neve: Trio sferizam 68. A kiállítás katalógusának előszavában a művészek kijelentik, hogy a bizánci stílus felbomlásának alapján, a realizmuson át az absztrakt szférizmusig terjedő skálán keresik kifejezési eszközeiket és lehetőségeiket.

A zágrábi Vjesnik munkatársa a szféristák kiállításáról írt cikkében a csoport alkotásait vizsgálja abból a szempontból, mennyire felelnek meg a művészek hirdett programjának. Véleménye szerint a kiállított műveknek alig van közük a művészek elméletéhez. Ezért aztán nyílt kérdés marad, mi az, hogy szférizmus. Erre pedig sem a program, sem a kiállított alkotások nem adnak feleletet.

Így hát egy újabb csoport jelentkezésével csak bonyolódott a helyzet a képzőművészetben, ha ugyan ez a csoport egyáltalán jelent valamit képzőművészeti viszonylatokban. Lehet, hogy nem is bonyolíthatja a helyzetet, annyira jelentéktelen. Legvalószínűbb, hogy a három művész talált egy szót, melynek égisze alatt együtt felléphettek, aztán, a kiállítás befejeztével, el is felejtik, s csak a látogatókban marad meg a bizonytalanság: mi a szférizmus?

Vagy bennük sem?